

Een bokaal uit Siegburg

Huwelijksgeschenk voor Floris van Egmond? *

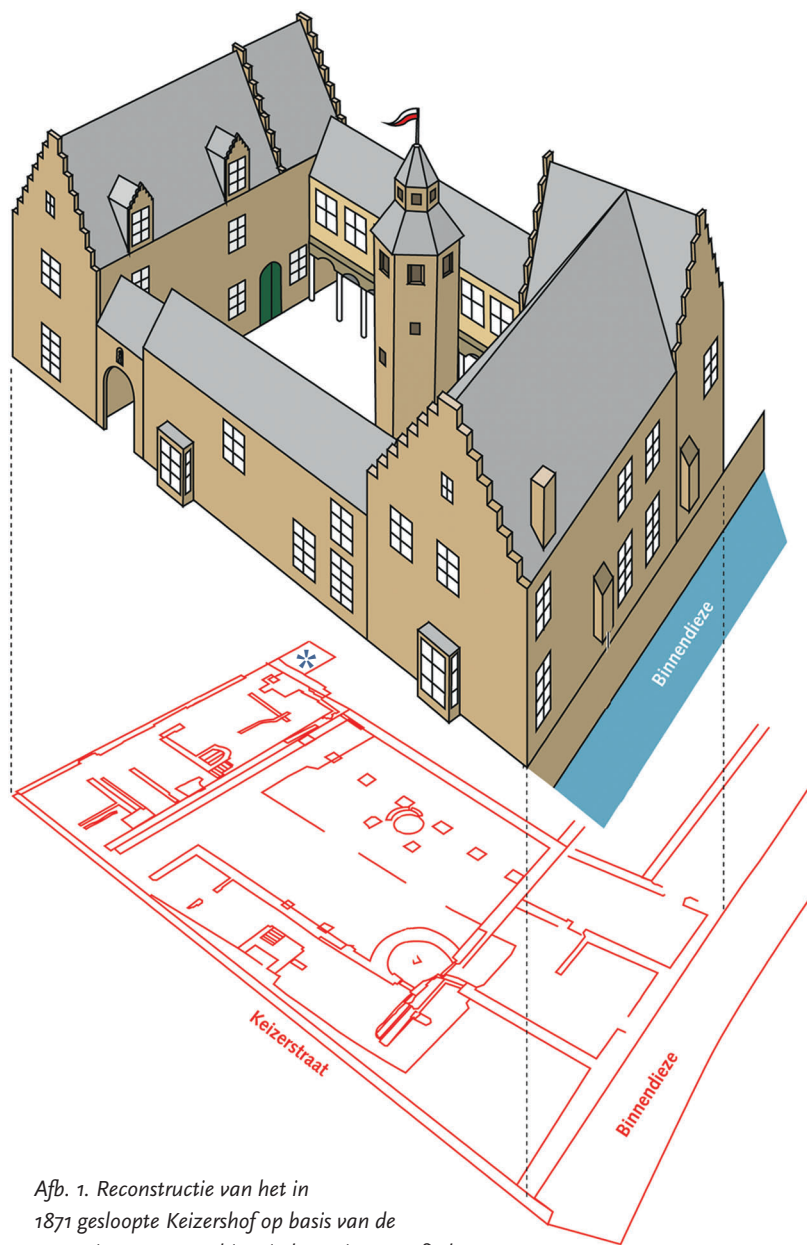
H.L. Janssen

In 2000 is, voorafgaand aan de uitbreiding van het gemeentelijke Stadskantoor, in de Keizerstraat het terrein opgegraven van het Keizershof, dat tot 1871 op dit terrein had gestaan. Het Keizershof was kort na 1526 gebouwd, toen de Bossche patriciër Hendrik van Deventer een aantal aanzienlijke stadshuizen aankocht, die hij liet verbouwen tot een stadspaleis, bestaande uit vier vleugels rond een binnenplaats. Bij de opgraving werden in een beerput tal van scherven aangetroffen van een bijzondere bokaal.

Inleiding

De opgraving heeft de complete plattegrond van dit stadspaleis aan het licht gebracht (afb. 1) inclusief de oudere stadshuizen, die in het complex werden geïntegreerd.¹ Het was het grootste en meest opvallende paleisje in de stad en Hendrik van Deventer viel de eer te beurt keizer Karel v, zijn zoon en de landvoogdes bij hun bezoek aan de stad logies te mogen bieden. Als dank heeft de keizer bij zijn tweede bezoek in 1545 Hendrik van Deventer in de adelstand verheven. Deze heeft vervolgens een beeld van de keizer boven de ingangspoort laten plaatsen, waarna het paleisje het Keizershof werd genoemd.²

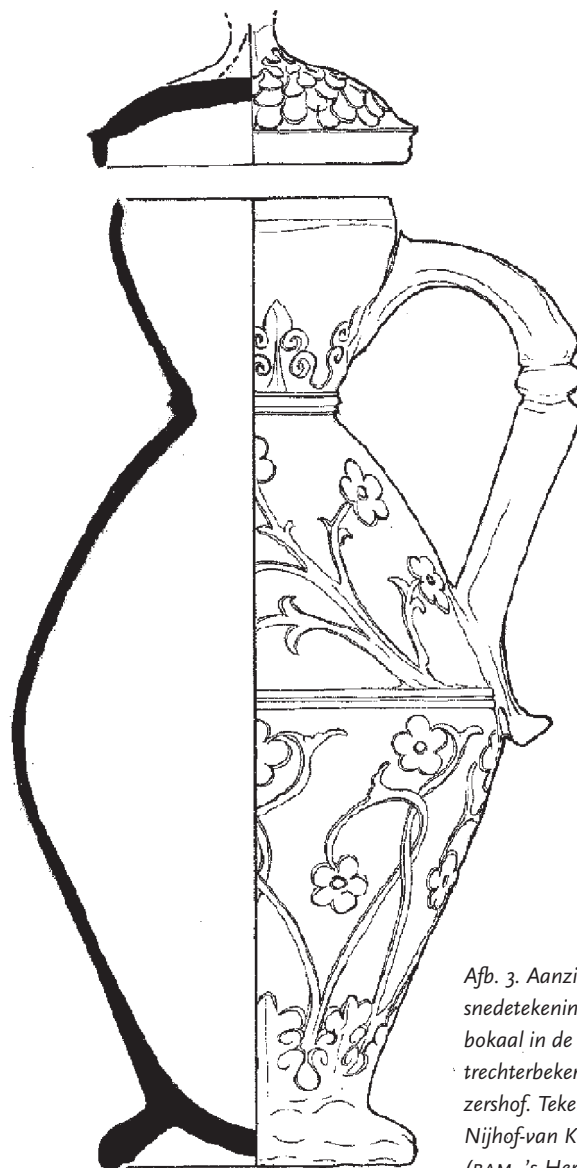
Tijdens de opgraving van dit Keizershof werden in een grote beerput, die tot dit complex behoorde had, een groot aantal scherven aangetroffen van een met een wapenschild en bloemen en ranken versierde Siegburg trechterbeker. Met deze scherven kon de trechterbeker worden gereconstrueerd tot een rijk gedecoreerde bokaal met bijbehorend deksel.³

Afb. 1. Reconstructie van het in 1871 gesloopte Keizershof op basis van de opgravingsgegevens, historische en iconografische bronnen. Onder de reconstructie is in rood de globale opgravingsplattegrond geprojecteerd. De beerput waaruit de bokaal afkomstig is (F-200) bevindt zich linksachter op het complex. (bij ✱) Tekening: Graphic Julius Wintermans/Brabants Dagblad naar gegevens van R. Glaudemans en R. van Genabeek (BAAC/ Afdeling BAM, Gemeente 's-Hertogenbosch).

Afb. 2. De bokaal met deksel in de vorm van een trechterbeker uit het Keizershof. (Foto: G. de Graaf, 's-Hertogenbosch)

Afb. 3. Aanzicht- en doorsnedetekening van de bokaal in de vorm van een trechterbeker uit het Keizershof. Tekening: Harmke Nijhof-van Kuilenburg (BAM, 's-Hertogenbosch).

Beschrijving

De bokaal heeft de vorm van een zeer forse trechterbeker en is, zonder het deksel, 33,7 cm hoog. De maximale breedte is 16,8 cm (afb. 2-4). Het voorwerp is voorzien van een voor keramiek uitzonderlijk oor met twee insnoeringen halverwege, zodat daar een min of meer bolvormige knop is ontstaan. Even bijzonder is de onderaanzet van het oor op de bokaal, waarvan het uiteinde na de bevestiging los naar buiten uitbuijt. Het deksel heeft een buitendiameter van 9,5 cm en past naadloos om de rand van de trechter van de bokaal. De bovenkant had een thans afgebroken knop, mogelijk in de vorm van bijvoorbeeld een eikel, dennen- of granaatappel (afb. 3-4). Van het voorkomen van een dergelijk deksel bij een Siegburg trechterbeker zijn tot nu toe geen andere voorbeelden bekend.

Het baksel bestaat uit vuilwit steengoed, voorzien van een onregelmatig zout-, waarschijnlijk asglazuur, dat bij het bakproces van de ovenkoepel op het voorwerp

is gedrupt. Daarentegen zijn andere gedeelten van de bokaal vrijwel ongeglazuurd gebleven. Gezien de afdruk van het zoutglazuur is de bokaal in de oven gebakken met het deksel erop.

De versieringen zijn na het draaien van de bokaal met een fijn mesje in de nog zachte klei uitgesneden. Ze bestaan uit uitbundige bloemranken met in en over elkaar grijpende stengels, uitmondend in vijflobbige bloemetjes. De plantengroei lijkt te ontspringen uit negen zevenlobbige boompjes of acanthusbladeren, die verankerd staan in de standring. Een vergelijkbaar motief herhaalt zich in zeven vijflobbige boompjes of bladeren die ontspringen aan de onderzijde van de trechter van de bokaal. Het keert terug aan de bovenzijde van het deksel, met een (mogelijke) bekroning van een thans afgebroken dennenappel (?) als knop, overgaand in vier blaadjes over een versiering van over elkaar vallende schubben of veren (afb. 4).

De weelderige plantengroei omarmt een alliantiewapen dat op de voorzijde van de bokaal is uitgesneden (afb. 5). Het linker gedeelte van dit wapen (heraldisch rechts) kan worden geïdentificeerd als het wapen van de familie Van Egmond. Het rechter gedeelte van dit wapen is dat van de familie Van Bergen.⁴

Datering

De bokaal kan op drie verschillende manieren gedateerd worden, ten eerste op basis van de concrete opgravingscontext, ten tweede door een vergelijking met gedateerde overeenkomstige voorwerpen en ten derde door de datering van het alliantiewapen. De eerste dateringsmogelijkheid, namelijk de concrete opgravingscontext van de bokaal levert als datering op de eerste helft, vooral het tweede kwart of het midden van de zestiende eeuw. De bokaal is afkomstig uit de beerput F-200 van het Keizershof. Van deze beerput staat vast dat hij aangelegd en enige tijd in gebruik is geweest vóór het complex in 1526 werd gekocht en grondig verbouwd door Hendrik van Deventer. De oudste beerlaag in deze beerput bevat materiaal uit het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw.

De bokaal is afkomstig uit de tweede beer- en afval-laag binnen deze beerput, die veel keukengoed bevatte, dat kan worden gedateerd in (vooral) het tweede kwart van de zestiende eeuw. In de laag bevond zich echter ook enig luxe- en specifiek materiaal dat concreet kan worden toegeschreven aan het huishouden van Hendrik van Deventer.⁵ Het zou bij deze afval-laag, gezien ook het voorkomen van kacheloventegels met wapenschilden met het wapen van Gulik, het devies 'Jamais' en de naakte, maar van schoentjes en een hoofddekseel voorziene

'Vrouw Minne', kunnen gaan om het uitruimen van de inboedel en de

afbraak van oude elementen zoals één of meer kachelovens. Het is denkbaar dat een dergelijke situatie zich heeft voorgedaan na

Afb. 4. Het deksel van de bokaal van boven. (Foto: G. de Graaf, 's-Hertogenbosch).

Afb. 5. Het alliantiewapen Egmond-van Bergen op de bokaal. (Foto: G. de Graaf, 's-Hertogenbosch)

het overlijden zonder wettige nakomelingen van Hendrik van Deventer in 1556 of bij de dood van zijn weduwe in 1564. In elk geval is bij deze gelegenheid ook de bokaal in de beerput terecht gekomen. Hierbij moeten we wel bedenken, dat de datering van de context de datum weergeeft waarop het voorwerp in de put terecht kwam. Het kan lang in gebruik zijn geweest vóór het in de beerput werd gedeponeerd. Opmerkelijk is dat de bokaal samen met het losse deksel is aangetroffen, zodat aangenomen mag worden dat het voorwerp als geheel bij elkaar is gebleven tot het in de beerput terecht kwam. De tweede dateringmogelijkheid levert meer moeilijkheden op, omdat qua vorm vergelijkbare trechterbekers uit Siegburg steengoed met een vergelijkbare decoratie niet bekend zijn. De toegepaste versieringstechniek geeft echter wel een globale aanwijzing voor een datering. Zo zijn er wel kleinere Siegburg trechterbekers bekend met uitgesneden decoraties van distelblaadjes, schematische wapenschilden en letters. Van dit type zijn ook een aantal exemplaren bekend uit 's-Hertogenbosch, één zelfs uit dezelfde afval-laag uit de beerput van het Keizershof, waaruit ook de bokaal afkomstig is, voorzien van ingesneden distelblaadjes en de uitgesneden letters wvB (afb. 6).⁶ Er zijn echter ook enkele voorbeelden van uitgesneden decoraties op producten uit Siegburg, die, evenals bij de Bossche bokaal, als waren ze opgeplakt, op het oppervlak lijken te lig-

Afb. 6. Twee Sieburg steengoed trechterbekers uit 's-Hertogenbosch met een combinatie van ingekerfde distelbladjes en (links) een ingekerfd wapenschild en rechts de letters wvB. Links afkomstig uit beerput F-33 uit de opgraving Postelstraat (1978), rechts uit de beerput F-200 uit het Keizershof. (Foto: G. de Graaf, 's-Hertogenbosch)

gen.⁷ Voorzover de beschikbare informatie nu reikt, lijkt het erop dat in Sieburg de decoratietechniek bestaande uit uitgesneden en/of ingekerfde decoraties vooral werd toegepast aan het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw. Daarna lijkt deze techniek in Sieburg plaats te maken voor reliëfs en medaillons, die door middel van in mallen uitgedrukte appliques op de voorwerpen werden aangebracht.⁸

Samenvattend kunnen we dus op basis van deze twee eerste dateringsmogelijkheden concluderen dat de bokaal waarschijnlijk in het begin van de zestiende eeuw vervaardigd zal zijn en in het tweede kwart, mogelijk rond het midden van de zestiende eeuw in de beerput is gedeponneerd.

Als we tenslotte als derde, meest specifieke dateringsmogelijkheid het alliantiewapen van de families Van Egmond en Van Bergen beschouwen, is er maar één mogelijke verbintenis, waar dit wapen naar kan verwijzen. Dit is het huwelijk van Floris van Egmond, 2e graaf van Buren en Leerdam, heer van IJsselstein, Eindhoven, Cranendonk en Sint Maartensdijk (1469-1539) met Margaretha van Bergen-Glymes (na 1481-na 1551). Het huwelijk tussen beide echtelieden is gesloten op 12 oktober 1500.⁹ Dit maakt een datering van de bokaal mogelijk tussen 1500 en 1539, het sterfjaar van Floris. Als we de bokaal met het huwelijk zelf in verband kunnen brengen, is een datering in exact het jaar 1500 het meest waarschijnlijk. Dit is niet in strijd met de

datering, die kan worden afgeleid uit de vondstomstandigheden en uit de versieringstechnieken op Sieburgs steengoed.

Interpretatie

Als we accepteren, dat de bokaal gedateerd kan worden tussen 1500 en 1539 en dat hij is vervaardigd voor het echtpaar Floris van Egmond en Margaretha van Bergen, zijn nog niet alle vragen opgelost. De meest in het oog springende zijn de volgende. Wat is precies de functie van de bokaal geweest en hoe komt deze terecht in de beerput van het Keizershof van Hendrik van Deventer?

Eerst de functie van de bokaal. Uit Sieburg of elders in het Rijnland zijn mij voor de vijftiende en eerste helft van de zestiende eeuw geen andere voorbeelden bekend. Rijk gedecoreerde bokalen met deksels uit aardewerk en steengoed lijken in deze periode eerder te behoren tot midden Europa. Een belangrijk productiecentrum was Loschitz (Loštice) in Moravië, waar uiterst grillig gevormde bokalen met een pukkelig oppervlak werden vervaardigd, die vooral veel aftrek vonden bij de adel en een belangrijke rol speelden bij de adellijke drinkcultuur.¹⁰

In kasteelopgravingen in midden Europa worden ze dan ook geregeld aangetroffen.¹¹ Men neemt aan dat deze bokalen met deksel werden gebruikt voor warme alcoholische dranken zoals bij voorbeeld *Glühwein*.¹² Het lijkt aannemelijk te veronderstellen dat de bokaal met het alliantiewapen van Floris van Egmond en Margaretha van Bergen-Glymes in opdracht in Sieburg zal zijn vervaardigd. Het ligt ook voor de hand aan te nemen, dat de meest waarschijnlijke gelegenheid voor deze opdracht het in 1500 gesloten huwelijk van Floris en Margaretha zal zijn geweest. In dat geval gaat het dus om een huwelijksgeschenk. Huwelijksgeschenken bestaande uit luxe voorwerpen zoals kostbare rijk versierde tapijten en getijdenboeken of luxe huisraad zoals in opdracht vervaardigde kachelovens als symbool van 'modern' comfort waren een geliefd object bij de elite in de vijftiende en zestiende eeuw om te laten versieren met de voorletters, wapenschilden, deviezen of minnestriken van de echtelieden. Op deze wijze werd niet alleen de alliantie van de huwelijkspartners, maar vooral ook de alliantie van twee geslachten met de bijbehorende bezittingen benadrukt.

Ook in deze luxe-categorie is van Margaretha van Bergen-Glymes een getijdenboek bewaard gebleven, dat is geïnterpreteerd als een huwelijksgeschenk, in dit geval als een geschenk van haar moeder.¹³ Het getijdenboek van Margaretha is voorzien van het alliantiewapen van de geslachten Egmond-Buren en Bergen-Glymes (afb. 7), dat grotendeels identiek is

aan het alliantiewapen op de bokaal uit het Keizershof.¹⁴

Op de bokaal uit het Keizershof is het alliantiewapen het krachtigste symbool van de nieuwe band die er door middel van het huwelijk tussen Floris en Margaretha tussen de geslachten Egmond-Buren en Van Bergen-Glymes is gesmeed.

Ook in de overige decoratie kan echter wel enige huwelijksymboliek worden gezien. De weelderige plantengroei en bloeiende bloemetjes, ontsproten uit een bodem, volgepoot met gestileerde boompjes of bladeren (dennenappels?), kunnen worden gezien als een voorbode van de vruchtbaarheid van het nieuwe huwelijk. De dennenappel, overgaand in een verenkleed van vogelveren, was het helmteken van Floris' vader Frederik van Egmond, dat diens wapenschild bekroonde.¹⁵ Het boompje (dennen-

Afb. 7. Alliantiewapen van Egmond-van Bergen/Glymes uit het Vlaams Getijdenboek voor Margaretha van Bergen. Waarschijnlijk huwelijksgeschenk van haar moeder Maria Magdalena van Strijen-Zevenbergen ter gelegenheid van het huwelijk van Floris van Egmond en Margaretha van Bergen in oktober 1500. (Uit: H. Wijsman, *Handschriften voor het hertogdom*, 2006)

Afb. 8. Bokaal uit Loschitz (Moravië) op rechter paneel van Jheronimus Bosch' *Tuin der Lusten*. (Foto: Noordbrabants Museum)

appel?) keert terug aan de voet van de kelk van de bokaal en bekroonde waarschijnlijk oorspronkelijk als knop de geschubde deksel, die het verenkleed van vogelveren kan hebben gesymboliseerd. Blijft nog de vraag waarom een dergelijke kostbare bokaal, waarvoor waarschijnlijk toch de hulp is ingeroepen van een professionele graveur of goudc.q. zilversmid, niet in edelmetaal zoals goud of zilver is uitgevoerd. Diverse details van de bokaal, zoals de bolvormige insnoering halverwege het oor en vooral de uitstaande onderbevestiging daarvan en de geschubde bovenzijde van het deksel, doen ook eerder aan graveerwerk in zilver denken dan aan aardewerk. Het antwoord kan misschien worden gezocht in het uitheemse, exotische effect van de uitvoering, niet in het eeuwige saaie zilver, maar in ongewoon, nieuw, hoogwaardig en rijk gedecoreerd steengoed. Op deze manier kan de bokaal juist hebben aangesloten bij de verzamelzucht van de Bourgondische aristocraten uit deze periode, die elkaar beconcurrerden met rariteitenkabinetten, waarin allerlei uitheemse voorwerpen werden bijeengebracht. In de inventarissen hiervan treffen we

Afb. 9. Pronkbeker, steengoed Loschitz (Moravië), ca. 1475-1500. (Museum für Angewandte Kunst, Keulen)

ook grillig en ongewoon aardewerk (en steengoed) aan.¹⁶ Het was een 'hype' in de wereld van de internationaal georiënteerde Bourgondische aristocratie, waar ook de hierboven genoemde grillig gevormde bokaal uit Loschitz bekend waren.

Dit valt bij voorbeeld af te leiden uit het voorkomen van een dergelijk voorwerp uit Loschitz op het door Jeroen Bosch voor één van deze aristocraten geschilderde hellepaneel van zijn *Tuin der Lusten* (Prado, Madrid) (afb. 8-9).

De laatste vraag is hoe de bokaal van Floris van Egmond in de beerput van Hendrik van Deventer is terecht gekomen. Zeker zullen we het nooit weten. Wel is het goed mogelijk, dat beide heren elkaar persoonlijk hebben gekend. Floris van Egmond, graaf van Buren en zijn schoonvader Cornelis van Glymes-Zevenbergen (1458-1508/9) behoorden tot de belangrijkste Habsburgse hovelingen. Beiden waren opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies.¹⁷ Hendrik van Deventer, koopman, patriciër en herhaaldelijk schepen van 's-Hertogenbosch, had geen belangrijke bestuurlijke functies op landsheerlijk niveau, maar verkeerde door zijn rijkdom en leverantie van kostbaarheden wel in hofkringen en functioneerde met zijn Keizershof als gastheer voor keizer Karel v (1540, 1545), diens zoon Philips II (1549), en de landvoogdes Maria van Hongarije (tweemaal, in 1539 en 1549), toen zij 's-Hertogenbosch bezochten.¹⁸ Hij werd in 1545 door Karel v in de adelstand verheven en, na de dood van zijn broer Albrecht, beleend met het kasteel Nieuw Herlaer.¹⁹ Gezien deze carrière staat het vast dat Hendrik van Deventer intensieve contacten onderhield met de Bourgondische aristocratie.

Zowel Floris van Egmond als Cornelis van Glymes-Zevenbergen bezaten een huis in 's-Hertogenbosch, Floris in de Orthenstraat (1530-1539)²⁰ en Cornelis (tot zijn dood in 1508/09) schuin tegenover het latere Keizershof in het in essentie nog steeds bestaande Hof van Zevenbergen.²¹ Beiden verbleven graag en veel in 's-Hertogenbosch en Floris (1523-1539)²² en Hendrik van Deventer (1526-1556)²³ waren er in elk geval lid van de Illustre Lieve Vrouwebroederschap. Aangezien de mogelijke contacten tussen Hendrik van Deventer en Floris van Egmond echter pas lijken te dateren van de jaren twintig van de zestiende eeuw en we aannemen dat de bokaal in 1500

is vervaardigd, lijkt het een mogelijkheid dat de bokaal via Floris in het bezit van Hendrik van Deventer is gekomen als Floris deze na 1526 als curiosum aan Hendrik zou hebben geschonken of eventueel bij ceremoniële maaltijden in het Keizershof als zijn persoonlijk bezit zou hebben gebruikt.

Er bestaat echter ook nog de mogelijkheid, dat de bokaal zich al in het Keizershof bevond en daar is blijven staan, toen Hendrik van Deventer de panden in 1526 kocht. Het latere Keizershof was namelijk ten tijde van het huwelijk in 1500 in het bezit van andere leden van de familie Van Egmond. Vanaf 1493 was het huis bezit van Willem van Egmond, heer van Haps en Boxmeer en na zijn dood (vóór 1497) tot 1506 van diens weduwe Margaretha van Boxmeer.²⁴ Ook in een dergelijke situatie blijft het echter de vraag hoe deze familieleden in het bezit van de bokaal zouden kunnen zijn gekomen. Misschien kan de mogelijkheid niet worden uitgesloten, dat de bokaal heeft behoord tot een aantal identieke bokaalen, die door het bruidspaar aan de bruiloftsgasten ten geschenke werd gegeven. Uit een aantal keuren blijkt namelijk dat het voorkwam, dat ook de bruiloftsgasten op de bruiloft voorwerpen cadeau kregen. ■

* Dit artikel is een verkorte versie van Hans Janssen, 'Een bokaal uit Siegburg voor Floris van Egmond en Margaretha van Berge', in: *Vormen uit Vuur. Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van ceramiek en glas* 198 (2007/2-3) 18-25.

Noten

- 1 H.L. Janssen, 'Patrician and Aristocratic Town Residences in 's-Hertogenbosch c. 1250 - c. 1550. The archaeological evidence', in: G. Helmig, B. Scholkmann, M. Untermann (eds.), *Centre. Region. Periphery. Medieval Europe* Basel 2002, 3 dln. (Hertingen 2002) II, 145-146 met schematische plattegrond en reconstructie.
- 2 A.F.O. van Sasse van Ysselt, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch*, 3 dln. ('s-Hertogenbosch 1910-1914) II, 6-7.
- 3 De bokaal staat geregistreerd als inventarisnummer 13588. Hij is afkomstig uit de beerput, op de opgraving aangeduid als F-200.
- 4 Het wapen van Egmond is gevierendeeld en in de kwartieren 1 en 4 gekeperd van ieder zes stukken en in de kwartieren 2 en 3 voorzien van een dubbel gekantele dwarsbalk. Het hartschild is voorzien van een geschakeeld schuinkruis. Het wapen van de familie Van Bergen bestaat uit een leeuw, drie palen en drie maliën, waartussen een schelp(?). Voor de identificatie van de wapenschilden op basis van de documentatie in de heraldische collecties *Muschart* en *Steenkamp/Damstra*, dank ik het Centraal Bureau voor Genealogie te Den Haag (brief d.d. 16-03-2005 van mevr. drs. Y.M. Prins).
- 5 Een publicatie van de resultaten van de opgraving van het Keizershof en de inhoud van deze beerput is in voorbereiding.
- 6 Een tweede exemplaar uit 's-Hertogenbosch is bekend uit de opgraving in de Postelstraat in 1978: H.L. Janssen, 'Het middeleeuwse aardewerk: ca. 1200 - ca. 1550', in: H.L. Janssen (ed.), *Van Bos tot Stad. Opgravingen in 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1983) 207 afb. 17 nr. 2. Ook een trechterbeker uit

- het kasteel Kessel behoort tot deze groep: H. Clevis en J. Thijsen, 'Kessel, huisvuil uit een kasteel', in: *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging van Vrienden van de Ceramiek* 136 (1989/4) 26-27 nr. 9. Zie verder G. Reineking-von Bock, *Steinzeug*, Catalogus Kunstgewerbemuseum Köln, Band IV (Köln 1986; eerste druk 1971) 182-183 nrs. 146-148; E. Klinge, *Siegburger Steinzeug*, Catalogus Hetjens-museum (Düsseldorf 1972) nrs. 557-564, 567-568; E. Hähnel, 'Siegburger Steinzeug – Formen und Entwicklung – Teil 1', in: E. Hähnel (ed.), *Siegburger Steinzeug*, Bestandskatalog Rheinischen Freilichtmuseum Kommern, 2 dln. (Köln 1987) I, 30, 31, 35.
- 7 Clevis en Thijsen (1989) 26-27 nr. 10 (1475-1530).
 - 8 Zie verder: O. von Falke, *Das Rheinische Steinzeug*, 2 dln. (Berlin 1908) I, 92 afb. 81-82; Klinge (1972) 18, 23-24 en E. Klinge, *Duits Steengoed. German stoneware*, Rijksmuseum Amsterdam (Amsterdam-Zwolle 1996) 30; D. Gaimster, *German Stoneware 1200-1900. Archaeology and Cultural History* (London 1997) 37-38, 91, 192.
 - 9 H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Zutphen 2001) 202-204.
 - 10 I. Holl, 'Ausländische Keramikfunde in Ungarn (14-15 Jh)', in: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1990) 228-235.
 - 11 Een van de fraaiste vondsten is de complete, bij een brand op 18 maart 1422 verwoeste inhoud van vijf, door houten wandjes gescheiden en door drie kachelovens verwarmde vertrekken in het zogenaamde 'Vassalenhaus' op de burg Krivoklát in Bohemen. In deze vertrekken stonden houten kisten, waarin de vazallen hun persoonlijke bezittingen en uitrusting bewaarden. In deze verbrande kisten bevonden zich onder andere drie bokalen, waarvan twee met deksel en enig ander schertsdrinkgerei: T. Durdik, 'Erforschung des Vasallenhauses der Burg Krivoklát', in: *Castella Maris Baltici v*, *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* VI (Rudkøbing 2001) 17-22.
 - 12 Durdik (2001) 20-21.
 - 13 Het getijdenboek berust thans in de Huntington Library in San Marino (Californië). Op stilistische gronden kan dit in Vlaanderen vervaardigde getijdenboek worden gedateerd rond 1500. Op basis van het in het boek afgebeelde wapenschild, bestaande uit het alliantiewapen van Egmond-Bergen/Glymes was het duidelijk bestemd voor Margaretha van Bergen-Glymes. De nadruk in het getijdenboek op Maria Magdalena als vrouwelijke heilige leidt ertoe, dat het boek kan worden geïnterpreteerd als een huwelijksgeschenk van Margaretha's moeder Maria Magdalena van Strijen-Zevenbergen aan haar dochter Margaretha: H. Wijsman, *Handschriften voor het hertogdom. De mooiste verluchte manuscripten van Brabantse hertogen, edellieden, kloosterlingen en stedelingen* (Alphen 2006) 108-111.
 - 14 Het alliantiewapen in het getijdenboek voor Margaretha (Wijsman 2006, 110) wijkt in enkele details af van het alliantiewapen op de bokaal. In het getijdenboek is Floris' wapen voorzien van een barensteel (ten teken van een jongere zoon bij het leven van zijn vader) en ontbreekt de schelp, die in Margaretha's wapen op de bokaal is weergegeven.
 - 15 Als helmteken wordt van Floris van Egmond, voorzover bekend, een pauwenstaart met twee leeuwen als schildhouders vermeld. Van Buchel tekent als schildhouder echter een bos veren in de vorm van een pijnappel en geeft als zijn devies 'sans faulte'. Zie noot 4.
 - 16 H.L. Janssen, 'Ceramic and Metal Objects', in: J. Koldewey en B. Vermet (eds.), *Hieronymus Bosch. New Insights into his Life and Work* (Rotterdam 2001) 179.
 - 17 Cools (2001) 202-204, 215-217.
 - 18 Van Sasse van Ysselt (1910-1914) II, 5-8.
 - 19 Van Sasse van Ysselt (1910-1914) II, 5.
 - 20 Van Sasse van Ysselt (1910-1914) I, 126-127. Van Sasse van Ysselt acht het mogelijk dat Floris in 1535 (tijdelijk?) de voormalige Uithof van de Abdij van Postel in de Postelstraat had gehuurd.
 - 21 Van Sasse van Ysselt (1910-1914) II, 23-25.
 - 22 G.C. M. van Dijck, *De Bossche optimaten. Geschiedenis van de Illustere Lieve Vrouwebroederschap te 's-Hertogenbosch, 1318-1973*, Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland XXVII (Tilburg 1973) 196, 431, 458. Floris had bij de I.L.V. Broederschap zelfs een eigen tinnen 'drinckpot' met zijn wapen. Het origineel hiervan is echter verloren gegaan en in 1647 opnieuw gemaakt. Dit laatste exemplaar is tot op heden bewaard gebleven: T. Kooyman, 'De 18 tinnen drinkkannen van de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap in 's-Hertogenbosch', in: *De Tinkoerier* 7 nr. 2 (1999) 24.
 - 23 Van Dijck (1973) 431.
 - 24 M. de Bruijn, 'De voorgeschiedenis van het Keizershof. Een onderzoek naar de vroegere bewoners', in: *Bossche Bladen. Cultuurhistorisch magazine over 's-Hertogenbosch* 5 (2003) 28-29; Van Sasse van Ysselt (1910-1914) II, 3-4. Voor Willem, zie ook Cools (2001) 208, die 1494 als zijn sterfjaar opgeeft.